

iš principo yra skirtos kiekvienam. Aukštybės ir gilybės metaforos šiuo atveju labai artimos viena kitai, kone sinonimiškos.

Mieli Lietuvos žmonės, gyventojai, respondentai

Pradžioje dera bent punktyriškai nubrėžti paties viešiausio mūsų dis-kurso adresato bruožus. Iškilmingas retorinis politikų kreipinys į mus visus yra „mieli Lietuvos žmonės“. Politinės filosofijos plotmėje tokio retorinio kreipinio adresatas – tai sutelktinis suverenumo subjektas, politinė tauta, tie, kurie balsuoja, išsirenka valdžią, deleguoja jai kai kurias savo galias, paskui tikisi ir reikalauja iš jos atsakomybės, reikalui esant kitą kartą apsisprendžia kitaip, balsuoja už kitus asmenis ir kitas partijas. Demokratija remiasi nesvarstant priimama, turima omenyje, numanoma prielaida, kad šią santalką sudarantys asmenys yra atsakingi ir laisvi, kad jie pajėgia įvertinti padėtį ir atitinkamai apsispręsti.

Labai mėgstame cituoti Winstono Churchillio pasakymą, kad de-mokratija – tai bloga visuomenės santvarka, tačiau, deja, geresnės nėra. Juk tai valių suderinimo mechanizmas – jėgų susidūrimo ir vadina-mosios stipriojo teisės, o iš tiesų jo savivalės alternatyva. Vis dėlto pamėginkime sustabdyti šios kone patarlinės minties automatizmą ir paklauskime, kuo gi demokratija bloga? Ji bloga pačiu esminiu savo įgyvendinimo – aritmetinio balsų sumavimo – principu. Tai, kas va-dinama politinės tautos valia, susidaro suskaičiuojant įstatymiškai nu-matytus piliečių apsisprendimus. Taip iš asmeninių valių gaunama vadinamoji bendra valia, tačiau iš tikrųjų jokios bendros valios čia nėra, tiesiog asmens valia prilyginama vienetui, o grynai kiekybinė, aritmetinė daugumos valia laikoma bendra. Tarp bendros ir paskirų valių visada esama neatitikimo, individo laisvė reiškiasi kaip valia pa-klusti daugumai, valia būti ir vienetu, ir sumos dalimi.

Sąvoka bendra valia adekvatesnė tada, kai laisvais ir protingais lai-komi asmenys įtikinami argumentais ir šitaip pasiekiami jų santara dėl vieno ar kitų dalykų. Retorikos uždavinys – palenkti valią argumento jėga. Retorika, kaip ir demokratija, pasirodo esanti išorinės jėgos alter-natyva: kalbėtojo argumento jėga veikia klausytojo vidujybėje, lemia jo

LĖKŠTUTĖLĖ LĖKŠTELĖ. KELI DABARTINĖS LIETUVOS VIEŠOSIOS ERDVĖS YPATUMAI

Ko liūdi – gal maža bliūdai?
Lietuvių patarlė

*[K]iekvieną sykį, kai mano hipochondrija taip išsikeroja,
kad tik griežčiausi moraliniai principai sustabdo mane ir aš
nepradedu išėjęs į gatvę daužyti iš eilės visiems praetiviams
skrybėlių nuo galvų [...]*

Herman Melville, *Mobi Dikas, arba Banginis*¹

Prieš kelerius metus Santaros-Šviesos suvažiavime Lemonte šalia Čika-gos padarytame pranešime „Korys ir rėtis“ mėginau aptarti kai kuriuos II Lietuvos Respublikos kultūros erdvės ir laiko bruožus. Pati svar-biausia, tiesiog lemtinga mūsų visuomenei ir kultūrai man tada atrodė ir vis dar atrodo korinė, mažų uždarytų erdvių sąranga. Taip sudarytą erdvę galima pavadinti vieša nebent tiksliai formaliai ir negatyviai: tuo atžvilgiu, kad ji realiai užima ir organizuoja tą funkcinę visuomeninio gyvenimo vietą – agorą, forumą, viešę, kurioje turėtų būti aptariamai *res publicae*, „viešieji dalykai“, skleistis viešas, bendrą reikšmę turintis politologinis poleminius diskursas.² O prieš trejetą metų šioje nykioje, bet per tiek metų širdžiai miela tapusioje salėje³ kalbėjau apie cinizmą pas mum, apie tai, ką tada vadinau aukštybės matmens redukcija, de-sublimacija arba aukštybės nužeminimu.⁴ Šįkart norėčiau pratęsti abi tas analizes ir susieti jas vieną su kita: panagrinėti dabartinės mūsų kultūros erdvę gilybės – lėkštybės atžvilgiu. Paliesiu erdves, kurios bent

paties sprendimą. Tiesa, dauguma gali gerbti mažumos valią, atsižvelgti į ją; brandžioje demokratijoje taip ir daroma, nes suprantama, kad dauguma, šiaip ar taip, dominuoja mažumai, o prievartos, netgi visiškai teisėtos ir glūdinčios pačiame pradiniam socialiniame susitarime, šiame demokratijos principo, vis dėlto vengiama. Bet šitai reikalauja papildomo, ne kiekybinio, aritmetinio, o kokybinio principo. Pagarba šiuo atveju susijusi ne su skaičiumi, kad ir koks didelis jis būtų, o asmenimis, netgi jei jų būtų visiškai mažai, kraštutiniu atveju vos vienas. Jeigu tai kam nors atrodo juokinga ar neįmanoma, tai tik todėl, kad jis nejaucia tokios pagarbos asmeniui ar ją ignoroja. „*Edinica vzdor, edinica nol...*“ – eiliiavo revoliucinis poetas Vladimiras Majakovskis, kaip kai kas dar prisimena iš mokyklos.

Taip demokratija veikia deleguojant politinę valią, balsuojant. O kaip yra nuomonės, sprendimo pažintinio turinio atveju? Kaip tada veikia demokratija? Ar galima sakyti, kad dauguma visada teisi, teisingai galvoja ir sprendžia? Ar nuomonė apskritai tampa pagrįstesnė, jeigu tai daugumos, dargi didžiosios daugumos, beveik visų nuomonė? Ne. Svarstant ir sprendžiant apie tai, kas yra teisinga, gera ar gražu, šimto tūkstančių, milijono ar trijų su puse milijono asmenų nuomonė visiškai nieko nereiškia. Pats dalykas, kaip nors susijęs su tiesa, gėriu ar grožiu, visiškai nepriklauso nuo balsavimų ar apklausų rezultatų. O koks gi dalykas nėra su jais, su vadinamosiomis transcendentaliomis, susijęs? Jeigu nepripažįsti, kad nuomonių sumavimas čia nieko nereiškia, arba jeigu nepajėgi reikalui esant atlaikyti psichologinio spaudimo vienas prieš visus, visai vienas prieš visus visus, vadinasi, negali savarankiškai svarstyti šių dalykų ir dėl jų apsispręsti. Manančiųjų kitaip nei tu skaičiai, procentai tave slegia ir suslegia, kartais netgi pats sau nepastebimai pasiduodi, nebesvarstai ir nebesprendi.

Tai anaipol nereiškia, kad atsakingai gali spręsti tik patys vienas, nepaneigia polilogiško ir apsikaitimo nuomonėmis svarbos tokiems svarstymams ir sprendimams. Tačiau kitų sprendimai svarbūs tik tada, jei jie išsako argumentus ir kontrargumentus, kurie tau pasirodo svarūs, įtikina tave ir paveikia tavo sprendimą. Pasisakančiųjų už ar prieš procentas nėra joks argumentas, tai tikrai skaičius, jis kuria ne polilogą, o tik psichologinį spaudimą, kurį atlaikai arba neatlaikai.

Politinė tauta – tai principinė, formali demokratijos instancija. Kitaip sakant, tai ne faktas, o politinės filosofijos konstruktas, kurio buvimo ar nebuvimo klausimas nėra toks aiškus ir paprastas, kaip atrodė. Yra politinė tauta ar jos nėra, yra pilietinė, piliečių visuomenė (tai yra visuomenė tikrąja šio žodžio prasme) ar jos nėra – sunku pasakyti. Praktinių principų, imperatyvų valdomos tikrovės buvimas ar nebuvimas apskritai yra nepaprastai sudėtingas dalykas. Deklaravimas, net juridinis postulavimas čia nėra lemtingas, nors jis ir būtinas. Ši tikrovė yra tik tada, kai principo laikomasi, tačiau nelengva nuspręsti, ar jo vienu ar kitu atveju laikomasi, ar ne, ar jis veiksmingas, ar ne.

Tam, kad nustatytume, kas iš tiesų, realiai (o tai reiškia – čia ir dabar) yra visuomeninis reiškinys ar darinys – santvarka (sakykime, demokratija), partija, institucija – reikia dviejų dalykų: pirma, išmanyti teorinėje ir kartu vertybinėje plotmėse, kas tai turi būti (nes sąsaja su principais, idėjomis ir idealais yra pati šių darinių esmė), nepriskiriant jų bruožų tiesiogiai tam, kas empiriškai stebima (nemanant, pavyzdžiui, kad partija yra tai, kieno vardu ji vadinasi), ir antra – nagrinėti visuomeninę tikrovę šiuo požiūriu ir nuspręsti, kokia gi ji yra, kas yra kas. Nepaisant dabar esančių ir atitinkamai vadinamų partijų klausimas, ar Lietuvoje yra konservatizmas, liberalizmas, socialdemokratija, lieka atviras. Gali iš principo balsuoti už partiją, kurios programai pritari, kai to paties pavadinimo reali partijėlė ir seimo frakcijėlė tau visiškai nepatinka. O ar be šių realiųjų yra dar kokios kitos? Ar balsavimas vien už principą nėra beprasmiškas? Kiekvienas pilietis turi savarankiškai atsakyti sau į šiuos klausimus, kai jam tenka apsispręsti per rinkimus. Atsakymai į juos priklauso nuo dilemos: ar turime omenyje principą, ar realų buvimą?

Principo – tikrovės dvilypumas ir dviprasmybė reiškiama ir visur kitur. Kas yra žiniasklaida – viešosios erdvės mechanizmas ir garantas, ar manipuliacijos, netgi šmeižto ir reketo įrankis? O kadangi tai dvi prasmybės, jos yra esmiškai interpretuojami dalykai.

Svarstymuose stebėtinai nekreipiama dėmesio į tai, *kokia* yra mūsų demokratija. O ji oligarchinė, ochlokratinė (dvi esminės deformacijos, kurias numatė graikų politinė filosofija) ir biurokratinė (ši atsidaro imperinėje Romoje ir suklestėjo naujaisiais laikais) kartu. Bet

postdemokratinės dabarties sąlygomis šios deformacijos, kaip jas traktavo klasika, nebetenka prasmės: postdemokratija savaime yra ochlokratija, dargi „triumfuojanti“, kaip sakytų Gilles'is Deleuze'as, gryna, be jokios sąsajos su savo iškreiptu provaizdžiu.

Manau, kad lyginamasis eurobarometrinis tyrimas, kiek Lietuvoje pasitikima ar nepasitikima demokratija, duoda visiškai neapibrėžtą rezultatą (nors čia taikoma tokia pati metodologija, kaip tiriant kur kitur). Šiaip jau laikoma, kad didelis nepasitikėjimas ja reiškia menką demokratinę sąmonę. Tačiau lieka visiškai neaiškus, slypi kažkur neaptartose tyrimo prielaidose pats svarbiausias dalykas: ar žmonės pasisako apie principą, ar apie realų, egzistuojantį dalyką. O išvados vienu ir kitu atveju diametriškai priešingos: „žinau, kas yra demokratija, todėl tai, kas čia vyksta, man nekelia pasitikėjimo, tai ne demokratija“, arba „tai, kas čia vyksta, vadinama demokratija, jokios kitos aš nežinau, todėl nepasitikiu demokratija, tai blogas dalykas“. Viskas priklauso nuo interpretacijos. Tačiau sociologai šios esminės dviprasmybės neinterpretuoja, viešai skelbia „gautus duomenis“ ir tiek, žinokitės. Juolab niekas neklausia apie oligarchiją, biurokratiją, ochlokratiją – dalykus, kurie leistų daug tiksliau išsiaiškinti, su kuo gi iš tiesų turime reikalą.

Laisvas suverenų individas taip pat nėra savaiminė duotis, ap tinkamas ir fiksuojamas faktas – tai vienas iš Vakarų istorijos eigoje atsiradusių ir įtvirtintų konstrukčių. Kartu tai viena iš vadinamųjų imponderabilijų, „neapčiuopiamų neapsieinamybių“, būtinų prielaidų, kuriomis demokratija laikosi. Tokių prielaidų egzistavimas ar neegzistavimas lemia, ar nagrinėjami pilietinę visuomenę, kalbame apie realius dalykus, ar vien tiktai apie teoriskai arba normatyviai postuluojamus, ar apie esamybę, ar apie abstrakciją, siekiamybę, geidžiamybę, pagėdaujamybę, maldaujamybę, iliuziją, fikciją, simulakrą ar dar ką. Egzistavimo klausimas kaskart reikalauja atsakymo ir atitenka interpretatoriui, tam, kuris taiko sąvokas savo paties kailiu patiriamai socialinei tikrovei ir sprendžia, kaip gi iš tiesų yra, kas iš tikrųjų vyksta, ką visa tai reiškia.

Tačiau ir besąlygiškai gerbdamas rinkimuose išreikštą politinės tautos valią, niekaip negali gerbti daugumos, išrinkusios prezidentu Rolandą Paksą ar parlamento rinkimuose balsavusios už Darbo partiją.

Mieli Lietuvos žmonės kvailai tikisi, kvailai balsuoja, kvailai nusivilia, kvailai tikisi iš naujo, nieko nesupranta ir nepasimoko, neįgyja patirties. Jie nepasitiki politinėmis partijomis ir valstybės institucijomis, tačiau nesupranta konstrukcinės partijų ir institucijų reikšmės politinėje sistemoje, kurioje gyvena, tad jų pasitikėjimas ar nepasitikėjimas yra niekinis; su vandeniu jie visada išpila ir vaiką. Jų alternatyva – stebuklingas asmuo („charizmatinis lyderis“ devaluota, nebe Dievo apdovanojo, o visus žavinčio prasme) – yra destruktivi, bet jie to nesupranta. Nieko negali padaryti, „nesigerbia“ ši reali dauguma ir tiek.

O štai demokratijos principas neabejotinai vertas pagarbos. Žinoma, tam tikra prasme taip samprotauti – reiškia negerbti tikrovės. Bet tikrovė iš tiesų ne visada verta pagarbos. Tai sudaro esminę įtampą. Už kreipinio „mieli Lietuvos žmonės“ iš esmės slypi nežinia kas; tai gali būti tik politinės filosofijos ar retorikos teorijos abstrakcija, politinės ar retorinės praktikos fikcija, eufemistinių viešųjų ryšių akcijos produktas. Siekiant pereiti iš politinės teisinės *de jure* į *de facto* plotmę atrodo, kad mieli Lietuvos žmonės – tai paslaptinga, neįvardijama materija, iš kurios padarytas visas visuomeninis gyvenimas. Ką gi žinome, ką galime sužinoti apie šį didįjį anonimą, kaip kartais sakoma, kaip tuos mielus Lietuvos žmones apčiuopti, sukonkretinti, suprasti, kas gi jie iš tiesų yra, kokie jie?

Tai *ex professo* turėtų žinoti sociologai. Tačiau atrodo, kad mūsų sociologai nieko daugiau netiria, tiktai nuomones, ar bent jau nieko daugiau viešai neskelbia, tiktai apklausų duomenis. Neturime analitinės sociologijos, tiktai siaurai taikomąją ir lėkštą: nuomonių tyrimus. Turiu omenyje ne sociologų darbus apskritai, o tai, kas pasirodo viešumoje ir tampa šiokiu tokiu visuomenės savimones įrankiu, veidrodžiu, kuriame ji pamato pati save. Bene dažniausiai anoniminiams respondentams siūloma teigiamai arba neigiamai įvertinti viešus asmenis ir institucijas. Kokie gi, sprendžiant iš apklausų, yra mieli Lietuvos žmonės, arba gyventojai, kaip jie tyrimuose kasdieniškai vadinami?

Sociologinių apklausų respondentai yra be svorio ir be savimones: jie patys niekur nedalyvauja, nieko neveikia, už nieką neatsako, tiktai „mano“, tai yra turi nuomonę apie tai, kaip veikia kiti. Respondentai

niekad nepasako, ką jie yra pasirengę padaryti dėl savo pasirinkimo, kiek sumokėti, ką paaukoti už tai, ką vienai ar kitai įvertina. Žinoma, niekas niekada jų apie tai neklausinėja, o jei ir paklaustu, atsakymo nesilaikytų; tai ne klausinėjant išsiaiškinamas dalykas. Tačiau tikrosios asmens vertybės yra tos, kurios iš tikrųjų motyvuoja jo mąstyseną ir veikseną, o ne tos, už kurias jis pasisako klausiamas. Pastarosios – tai tik dvilypis, kitiems ir pačiam asmeniui matomas paviršius.

Nuomonių apklausoje visiškai neiškyla ir negali iškilti paties vertintojo įvertinimo, refleksijos ir savirefleksijos klausimai: jis visuomet laikomas absoliučiai suvereniu, savarankišku, tobulu, dievišku arba, kaip sako filosofai, transcendentiniu subjektu, nepriklausančiu jo vertinamajam pasauliui. Na, o paprastai šnekant, principas čia tas pats, kaip prekyboje: klientas visada teisus. Neteigiū, kad apklausų autoriai daro kokią metodologinę klaidą, man rūpi tik tai, ką gali atskleisti tyrimai, daromi laikantis tokių prielaidų, ir ko negali.

Tačiau kas būtų, jeigu pažeistume šią nerašytą, bet geležinę sociologų kreipimosi į respondentus taisyklę ir paklaustume kaip moralistai: „mieli Lietuvos žmonės, gyventojai, ar tai jūs priešiukslinote miškus, parkus ir paežeres? Ar tai ne jūs (tai yra mes) lygiai taip pat prisidirbote (prisidirbome) ir daugelyje kitų sričių? Turbūt retas netgi anonimiškai atsakytų: „taip, tai padariau aš kartu su kitais, panašiais į mane“, kaip kad nesivaržydamas reiškia savo nuomonę apie esamą švarą ir tvarką. O jei klaustume apie privalomybę: „ar manote, kad savo išėdas ir kitas atliekas reikia mesti kur pakliuvo?“, didžioji dauguma turbūt atsakytų „ne“. Čia vėlgi tarp principo ir tikrovės žiojėja plyšys. Pasirodo, kad mieli Lietuvos žmonės ne tokie jau paprasti ir integralūs: jie pageidauja, laiko teisingais ir deramais vienus dalykus, o patys daro kitus. O tai ne kas kita kaip apaštalo Pauliaus iškeltas vidinis valios paradoksas: „Aš nedarau gėrio, kurio trokštu, o darau blogi, kurio nenoriu“ (Rom. 7, 19). Labai panašiai valios silpnumas išreikštas ir garsiaisiais Ovidijaus *Metamorfozių* žodžiais: *Video meliora, proboque, deteriora sequor*, „Regiu, kas geriau, pripažįstu, o kas blogiau – renkuos.“ (7, 20–21).⁵

Šį imanentinį valios paradoksą Aurelijus Augustinas kildino iš valdinamosios prigimtinės nuodėmės ir aiškino šitaip: „Jei žmogus būtų geras, būtų kitaip: gi kadangi yra taip, geras [jis] nėra ir neturi galios

būti geras, nes arba nesupranta, koks privalo būti, arba supranta ir neįstengia [toks] būti, kokiu susipranta privalas būti [...]“⁶. Ir tai dar ne visa paradokso, kuris, kaip matome, aptinkamas tiek antikinėje, tiek krikščioniškoje Vakarų tradicijoje, reikšmė. Imanentinė valios dinamika lemia tai, kad „kiekvienas, žinodamas nesielgiąs teisingai, praranda žinojimą, kas yra teisinga; o kas net ir galėdamas nenorėjo teisingai elgtis, praranda gebėjimą [taip elgtis] ir norėdamas“⁷. Na, o Ciceronas teigė, kad tik tai *res publica*, bendras dalykas, leidžia pasirodyti vidinei ribai, skiriančiai asmenį nuo dalies jo paties – instinktu, aistru, irracionalybės, kontroliuojančiai ir apsaugančiai sielą nuo *perturbationis animi* (tiek aktyvių, smurtingų, tiek ir pasyvių) neveiklos. Savo ruožtu ir respublika gyvuoja tik tai moralinės savidisciplinos, *virtus* dėka. Beje, tasai *res publica* – anaip tol ne savime suprantamas dalykas. Valstybinė teisinė jo samprata tikrai dalinė, o esminės reikšmės susiklosto pačiuose socialumo konstitucijos pagrinduose.

Pateiktas pavyzdys kalba apie masinius veiksmus: paskiri niekadėjai nepajęgtų taip klaidkiai suniokoti gimtosios šalies gamtovaizdžio, visa tai ne kieno kito, tik mielių Lietuvos žmonių darbas. Galima manyti, kad labai dažnas gyventojas, išgėręs paskutinį gurkšnį jogurto, alaus, šampano, degtinės, surūkęs paskutinę cigaretę, tą pačią akimirką visiškai spontaniškai, pats sau nepastebimai (šiuolaikinis *perturbationis animi* atitrikmuo) paleidžia iš rankų butelį ar pakelį, nes šis staiga pasidaro nebereikalingas. Pakuotės *Zuhandenheit*, arba parankumas, yra labai siauras ir epizodiškas, į jos judėjimo trajektoriją įeina labai ribota erdvės dalis, o toliau plyti visiškos neapibrėžties fonas: iš pirštų išslydusi tuščia tara tiesiog dingsta iš dėmesio lauko ir tiek. Visur kur primėtyta šiukšlių pradendant saldainių popierėliais, baigiant visų rūšių cigarečių pakeliais, pigių ir brangių gerimų buteliais, higieniniais įklotais, prezeratyvais, buitinėmis ir statybinėmis šiukšlėmis, vaistų, elektronikos ir visokiomis dėžėmis dėžutėmis, polietileno maišais maišeliais.

Tokį analitinio požiūrio pakeitimą – nuo sociologinio į moralistinį – galime įsivaizduoti ir kitur: sakykime, kurio nors didžiojo prekybos tinklo parduotuvėje šalia kasininkės pastatyta eksperta, kuris žiūrėtų, ar pirkėjas vykusiai pasirinko prekes, kritikuotų jį, kad perka brangų ir nesveiką šlamštą. Taigi žinovas nuspręstų, kuris iš turinčių

nuomonę teisesnis, o kuris klysta, įvertintų vertintoją. Žinoma, taip niekad nedaroma ir jokio prekybos centro savininkas neleistų atlikti tokio tyrimo-performanso. Masinis vartojimas neišleidžia skonio kriterijų, čia bet koks skonis geras, svarbūs tik apetitas ir kišenė. Vartotojas taip pat visada geras toks, koks jis yra, net klausimas apie jį neiškyla: tik rinkis, tik pirk, mes dirbame tau. Čia jokių būdu negalima kelti jo nuomonės pagrįstumo, kompetencijos, teismo ir tiesos klausimų: tai griautų šios veiklos ir jos doktrinos – marketingo – pagrindus.

Ką kalbėti apie tokius klausimus, kaip šis: „mieli Lietuvos žmonės, ar tai jūs išūdėte beveik visus Lietuvos žydus?“ Klausiti, ar lietuviai yra žydšaudžių tauta, laikoma didžiuliu netaktu, pats klausimas kelia visuotinį pasipiktinimą, yra suvokiamas ne kaip klausimas, o kaip tiesioginis įžeidimas. Jeigu toks klausimas vis dėlto išgirstamas iš kitur (čia jo niekas niekad nekelia), tuojau pat pradeda samprotauti nominalistškai: negalima taip apibendrinti, kalbėti apie visus, kaltinti visų; tai tebuvo saujelė išgamų, aš nežudžiau ir nepažįstu nė vieno, kuris būtų žudęs, mano giminyje tokių nėra.

Tačiau dabar keliu ne mokyklinės aritmetikos klausimą: kiek išgamų reikia, kad per trumpą laiką nužudytų 185 000 žmonių? Tautinės savimonės pagrindas yra ne aritmetika, o kaip tik „mes“, netgi „mes visi“, tapatinimasis su savaisiais. Tauta, kaip formuluvo Benedictas Andersonas, yra įsivaizduojama bendruomenė, tai yra tokia, kurios nariai yra ne giminės, artimieji ar asmeniškai pažįstami žmonės, o tokie, kurie bendrauja ne tiesiogiai. Jie susiburia, susisaisto ir suvokia savo bendrumą ir saitus per vienokius ar kitokius bendrus dalykus, naujaisiais laikais daugiausia per bendrą spaudą, taip pat kalendorių, žemėlapių laikrodį.⁸ Čia reikėtų pridėti ir vadinamuosius didžiuosius pasakojimus, istoriją, tradiciją. O štai didžiulės kaltės ir atsakomybės atveju pasirodo, kad tokios bendruomenės tiesiog nėra, nėra tokių „mes“, kurie šitai būtų padarę, jautęsi padarę. Užtat kuo puikiausiai gali vadinti lietuvius krepšinio sirgalių tauta, čia jau niekas nė nemano įsižeisti, kad yra jai priskiriamas, klesti visiškas filosofinis realizmas: „mes nu-galėjome!“, mes tai padarėme. Tiesa, savosios komandos pralaimėjimas kelia kai kurių komplikacijų, prie kurių tuoj pat prieisime. Šiaip ar taip, tapatinantis su sava krepšinio komanda, perskyros tarp visų ir saujelės

niekad nepasigendama: aš „sergu“ dėl jos, ir šio žiūrovo, pasyviai-pasijinio santykio, malonumo ir kancijos mišinio (sirgalius – *nomen est omen*) visiškai pakanka tautinei saviiidentifikacijai. Mes ne žydšaudžių, mes krepšinio sirgalių tauta.

Pastebėtina, kad tautinės tapatybės tyrinėtojų gelmėtasis matuoja tiktaip pasididžiavimą: siekiant išsiaiškinti asmens tapatinimosi su sava bendrija turinį, keliamas vienas vienintelis klausimas: „kuo didžiuojaties?“ – Lietuvos istorija, gamta, lietuvių kalba? Pasirodo, kad dažniausiai didžiuojamasi krepšiniu, o štai valstybingumu, kalba ar kita kuo – daug rečiau. Pats klausimas remiasi ne tik tam tikru ideologiniu projektu, bet ir atitinkama žmogaus samprata, kuri pasididžiavimą laiko pakankamu tapatybės pagrindu. Negaliu didžiuotis – reiškia negaliu tapatintis. Tai primityvi antropologija, primityvus tapatinimasis, primityvi savivoka. Daugybė dalykų iškart tampa tau svetimi, nes jie verti ne pasididžiavimo, o apgailėstavimo. Bet tai, kas tau nepatinka, tiesiog išmeti iš galvos. Visa tai nekritiškai, nereflektuotai persikelia į sociologinį tyrimą: lėkštai klausama ir todėl neišvengiamai gaunami lėkšti atsakymai, kuriais ir tenkinamasi, daromos išvados.

Beje, čia pasirodo svarbus semantinis aspektas: kone kiekvienas žodis savo žodyninės prasmės gamos dėka tam tikroje situacijoje „yra“ atsakymas į bet kokį klausimą. Kai žmogui pasiūlomas koks atsiktinis žodis ar keli žodžiai pasirinktinai, jie kažin kokia ir kaskart vis kitokia prasme visuomet tinka: tai tarsi kalbinis Rorschacho testo atitikmuo, kai testuojamasis visada ką nors atpažįsta rašalo dėmėse. Tuo remiasi ir būrimas, atsiverčiant knygą atsiktinėje vietoje. Tačiau mūsų sociologai atsakymo neinterpretuoja, kaip kad daroma talkant minėtą testą, o tiesiog skaičiuoja procentus ir nė nemano aiškintis, ką gi tie procentai, tiesą sakant, reiškia, apie ką žmonės iš tiesų kalba ir ką jie iš tiesų sako, kai atsakinėja į tokius klausimus?

Suponuojama, kad būtent didžiavimasis (neiškleista ir neapibrėžta sąvoka, tiesiog daugiaprasmiškas kasdieninės kalbos žodis) adekvačiai rodo tapatinimąsi su savaisiais, savąja bendrija: kuo aš didžiuojuosi, tas aš ir esu, tam priklauso. Kitų galimų tapatinimosi parametrų – gėdos, kaltės ar kokios kitos atsakomybės – nė nemėginama tirti. Niekad neklausama, „dėl ko lietuvių tautos istorijoje jautiesi kaltas?“, „dėl ko

joje tau gėda?“, pagaliau – „ar ne todėl tas klausimas tave taip erzina, kad sielos gilumoje visgi pripažįsti, jog tai taviški darbas?“ Tačiau tai be galo lėkštas tapatybės ir tapatinimosi supratimas, lėkšta antropologija.

Kodėl gi gėda ar kaltė nelaikoma galimu tapatinimosi pagrindu? Todėl, kad nei gėdos, nei kaltės sąmonės tiesiog nesitikima aptikti. Ir čia galbūt neklystama: gėda gal retkarčiais ir pasitaiko mūsų vietoje erdvėje, ypač mažiau reikšmingais atvejais (kaip kad Sartre'o pateiktame pavydėje: tau besikrapštant nosį kažkas įeina į kambarį ir pamato, tu ir susigėsti), tačiau kaltė – ne, niekad. Bet jeigu taip, tai nėra ne tik tai apie ką klausti, bet ir apie ką galvoti. Taigi jokios gėlės, jokios žmogiškumo kolizijos čia nėra, visa tapatinimosi ir priklausymo savajai bendrijai, savajai tautai suvokimo sritis lėkšta: pirmiausia mūsų krepšinio komanda stipri, be to, mūsų kalba labai sena, o mūsų valstybė kažkada buvo didelė.

Yra ir daugiau tokios mažareikšmės tapatybės plotmių. 80 proc. Lietuvos gyventojų save laiko katalikais. Tačiau šis savosios tapatybės suvokimas ir teigimas beveik nieko nereiškia, neturi jokių rimtesnių pasekmių nei šitaip save įvardijančių asmenų, nei jų artimųjų galvosnai, gyvenusiai ar jausenai. Tiesiog 80 proc. gyventojų „pasisako už“ katalikybę, ją „mėgsta“ ar bent „iš esmės teigiamai“ vertina, jai „pritaria“. Bet tai ir viskas.

Sprendžiančiojo *aš* suverenumas šiaip jau turi mažų mažiausiai kelias prasmes. Jis galimas ir tuose dviejuose režimuose, kurių pavzdžius pateikiau: atsakomybės ir vartojimo – mėgavimosi. Pastarasis režimas, istoriškai svarstant, remiasi tuo, ką galima būtų pavadinti postdemokratinio *ego* buvimo būdu.

Vakarų civilizacijoje asmens suverenumas atsirado interiorizuojant tvarką, tai yra išoriniam tvarkos reikalavimui virstant vidiniu įsitikinimu, teisine prievarta paremtos tvarkos palaikymui virstant savitvarda, savosios atsakomybės, imperatyvo pripažinimu ir prisiėmimu, froidiškais terminais formuluojant – iškilus ir įsitvirtinus *super-ego*. Kaip žinia, Norbertas Elias, turėdamas omenyje Vakarų istorijos raidą pasibaigus viduramžiams, savitvardą laiko kone civilizacijos sinonimu.

„[N]uo tam tikro tarpusavio priklausomybės grandinių ilgio, tankumo ir tvirtumo, specifiniu būdu pasikeičia tie suvaržymai, kuriuos žmonės uždeda vieni kitiems. Vienas skiriamųjų šios permainos bruožų yra patstebimas perėjimas nuo suvaržymų, kuriuos uždeda kiti (*Fremdwängen*), prie savęs suvaržymų (*Selbstzwängen*).“⁹⁹ Mums dabar svarbiausia tai, kad modernybėje „kaip integrali asmenybės struktūros ypatybė išsivysto sąmoningo savaties formavimo sugebėjimas“¹⁰⁰. Savitvarda tampa antrąja žmogaus prigimtimi. Eliasas plačiai aptaria dvaro visuomenės susivaržymą, kuris pasireiškia anaipol ne vien tik tai geromis manieromis, bet ir „sąžine ar refleksija“¹⁰¹.

Tačiau postdemokratija ne tik tai remiasi demokratija, ne tik tai ją pratšia. Prielaida apie *laisvą ir atsakingą pilietį* neišsilaiko, nors ir toliau yra skelbiama kaip principas, ją faktiškai pakeičia visada teisus kliento ir nevertinamo vertintojo prielaida. Toks yra postdemokratinis *ego*.

Visi nepalaujamai vertina (reitinguoja) valdžią. Paprastai ji vertinama labai blogai. Bet tai tolygu sirgalių kalboms apie sportą. Kalbėdami apie valdžią, gyventojai dažniausiai išreiškia savo „fel“, tai yra neigiamą (nepalyginamai rečiau – teigiamą) skonio sprendimą: nepatinka man šita valdžia. Tai ir viskas, daugiau nieko nedaroma. Savo ruožtu valdžia elgiasi su valdiniais lygiai taip pat, kaip prekybininkai su klientais: jūs tik rinkitės, tik rinkit mus, reitinguokit ir keikit. Jau nusiraminta, supras ta, kad reitingai iš tiesų reikalingi, reikšmingi ir veiksmingi reitinguotojams (juos jaudina), bet ne reitinguojamiesiems. Pastariesiems jie nei padeda, nei kenkia. Politikai susivokė, kad visuomenė yra tokia silpna ir bejėgė, kad į ją neverta kreipti jokio dėmesio. Žinoma, iki rinkimų. Bet rinkimams laimėti yra ypatinga postdemokratinė manipuliacinė technika, užėmusi demokratinės retorikos vietą – rinkimų technologijos. Todėl joks politikas niekad nebandė įvertinti savo vertintojų ir šitaip sudrumsti jų komfortą, išskyrus nebent Vytautą Landsbergi. Pasekmės žinomos – pastovus nepaprastai žemas jo reitingas: kaip tu drįšti mus vertinti, tai mes tave vertiname! Pažeista minėta geležinė taisyklė: vertintojo negalima vertinti ar kaip kitaip liesti.

Gyventojai reiškia savo bejėgišką ir jokių pasekmių neturintį neprietarimą valdžiai bei padėčiai, infantilius bekrypčius priekaištus ir pageidavimus, tarsi širdies gilumoje vis dėlto tikėtusi, kad ta apibambamoji

valdžia vis dėlto įsiklausys. Valdancijų paternalizmą atitinka pavaldinių infantilizmas: verksmingas „tė-ė-tukas ne-ge-eras“ arba irzlus „duok, ir viskas“. Vienintelė neigiamai vertinamos visuomenės būklės priežastimi laikomi valdžioje esančių asmenų, partijų ir valstybės institucijų veiksmai. Kai pritrūkta ką nors socialiai veikti, pasirodo begalinis kiekvieno neigalumas: ne tik tai valstiečiai nepajėgia laiku deklaruoti sklypo dydį, kad gautų geidžiamas išmokas, bet ir mokslininkai leidžiasi metų metus ujami besmegenės Mokslo tarybos bei piktybiškos Švietimo ir mokslo ministerijos.

Tačiau tai tas pats, kaip švilpti žiūrint sporto varžybas ar teatro spektaklį. Kas galėtų priversti priešintis, užuot „sirgus“, reiškus nepalankią nuomonę, žemai reitingavus socialinį partnerį, o save laikius nepatenkintu socialinio žaidimo, spektaklio, netgi cirko klounados žiūrovu? Henry David Thoreau savo laiku stebėjosi amerikiečiais: „Kaip gali žmogus tenkintis tikrai turėdamas nuomonę, *ja mėgautis*? Koks gali būti mėgavimasis, jei, jo nuomone, jis skriaudžiamas? Juk kai tavo kaimynas apgaule išgauna iš tavęs tikrai dolerį, nesitenkinti žinojimu, kad esi apgautas, ar pasakymu, kad esi apgautas, netgi prašymu grąžinti tau priklausančią skolą; iškart imiesi veiksmingų žingsnių, kad susigražintum visą sumą, ir pasirūpini, kad daugiau tavęs niekada neapmulkintų“¹²⁶. Sprendimas „aš politika nesidomiu“ anaipol nukelia taip sprendžiančiojo iš politinio lauko į užribį, nes tokio užribio apskritai nėra, o tikrai padaro jį pasyviu žaidimo dalyviu, „kamuoliu“. Politinio žaidimo laukas apima ir aikštelę ir tribūnas ir aktyvius ir pasyvius žaidėjus. Beje, pastaruoju metu politikai jau neapeliuoja į vienas kito reitingus: matyt nusprendė, kad tai ne politinio žaidimo, o tiesiog gamtos, žmogaus prigimties reiškinys: žolė žaliuoja, paukšteliai čiulba, o respondentai reitinguoja. Ką gi, tai tiesa: reitinguok nereitingavęs, niekas nesikeis. Tikra alternatyva nepalankios nuomonės raiškai būtų įsikisimas, tiesioginis veiksmas. Juk iš pricipo valdžia daro tik tai, ką žmonės jai leidžia daryti ar bent jau su kuo jie taikstosi. Belieka „smulkmena“ – padaryti, kad šis principas veiktu, kad demokratija, liaudies valdžia taptų reali. Nekalbant apie streikus ir pilietinio nepaklusnumo akcijas, kurias Thoreau laikė tiesiog piliečio pareiga, ir kitas spaudimo priemones, galimas visuotinis politinis streikas, kuris paralyzuotų ir

pakeistų valdžią, revoliucija. Bet tai atrodo jau kaip visiškų fantazijų sritis. Ką gi, ir šis sprendimas turi pasekmes.

Beje, nereikia manyti, kad tokia mūsų būklė nebūta neregėta. Atrodo, kad XIX amžiaus išvalgus demokratijos analitikas Alexis de Toqueville'is jau yra rašęs apie mus: „Yra tokių kraštų Europoje, kur gyventojai tariasi esą nelyginant baudžiauninkai, abejingi savo gyvenamos vietovės likimui. Didžiausios permainos krašte vyksta jiems neprisidedant; jie net gerai nenumano, kas atsitiko; jie nieko nežino ir tik atsitiktinai išgirsta, kas kur dedasi. Negana to, jiems visiškai nerūpi kaimo gerovė, gatvės saugumas, jų bažnyčios ar parapijos likimas; jų manymu, visa tai jiems svetima ir priklauso visagaliui svetimšaliui, vadinamam vyriausybe. O jie naudojasi savo turtu kaip nuomininkai, nesuvokdami, jog tai jų nuosavybė, ir neketindami ką nors pagerinti. Tas nesirūpinimas savimi toks didelis, jog, jiems ar jų vaikams gresiant pavojui, jie, susidėję rankas, laukia, kada visas kraštas ateis jiems į pagalbą“¹³⁶.

Virtuali išvietės siena ir visų mūsų mintys

Kas yra paslaptįgeji mieli Lietuvos žmonės galima bent kiek geriau suvokti atkreipus dėmesį į kitokią jų raišką – pasisakymus (vadina muosius komentarus) e-svetainėse. Tiesa, čia reiškiasi gana siauras visuomenės sluoksnis, kurio nuomonė negali būti laikoma sociologiškai reprezentatyvia, bet užtat šie pasisakymai turiningesni, negu apklausų „taip“, „ne“, „nežinau“, „veikiau a, negu b“ ar reitinguojamų vardų ir institucijų eilė. Be to, sociologiniu, psichologiniu, kultūrologiniu ir kitais požiūriais reikšmingas klausimas: kodėl šis ganėtinai savitas ir naujas diskursas tampa patrauklus gana dideliam skaičiui žmonių?

Ši visiškai nauja, mūsų akyse atsiradusi viešosios erdvės forma – internetas – buvo nauja proga laisvei. Ji buvo tuščia, neturėjo jokios konfigūracijos, jokio kūno, be tradicijos naštos, ją galima buvo užpildyti kuo tiktai nori, sukurti kokius tiktai nori jos matmenis ir žanrus. Internetas galėjo tapti svarbia plataus viešumo ir asmeninės raiškos sfera: nebrangia, praktiškai niekieno nekontroliuojama, visiems prieinama atviros diskusijos priemonė, publikavimo vieta be jokio slenksčio, ne

samdytų specialistų paruošiama vartoti, o savaveiksme policentrine žiniasklaida. Bet taip neatitiko. Tai buvo ne tik proga, kuria galima buvo pasinaudoti, bet ir iššūkis, reikalavęs atsako: kas gi tai bus, kuo taps? Dabar jau turime aiškų atsakymą: tai virtuali išvietės siena.

Tuo pat krintantis į akis e-svetainių pasisakymų bruožas – jų anonimiškumas. Tai nėra kažkoks savaime suprantamas dalykas: juk atsidarius ir plėtojantis šiam žanrui, galėjo būti pasirinkta ir kita, vardinė forma, atverto antveidžio laikysena. Bet ne, visuotinai, beveik be išimčių pasirinktas ir naudojamas pseudonimas, kaukė.

Išvietės sienai kaip ypatingam viešos raiškos plotui būdingas dvišlypumas, arba dialektiškumas: jis ir privatus, ir viešas, abu šie pradai būtini ir tam tikru būdu sukibę vienas su kitu. Niekas nerašo ant sienos savo namų išvietėje, tai yra visiško privatumo sąlygomis ir kreipdamasis į artimuosius. Kita vertus, ant sienos nerašoma ir tada, kai viešumos dalyvis, bet koks kitas asmuo, regi rašytoją. Nereikia nė Jeano-Paulio Sartre'o atliktos analizės, kad suprastume, jog kito žvilgsnis sukelia ir palaiko gėdos jausmą. Tačiau Sartre'o analizė rodo, kad buvimas režimu – ne vien tikrai psichologinė kolizija, bet ir tam tikra pamatinė tarpasmeniškumo, socialumo forma.¹⁴ Taigi užrašas yra skirtas ne savo ir savo artimųjų žiniai, bet viešumai, tačiau kuriamas jis privatumo sąlygomis, kitiems nematant ir nežinant, kas tai parašė. Tai intymi, mimoiškai drovi, kito žvilgsnio nepakenčianti, o vis dėlto viešumo geidžianti autorystė. Šitai ir lemia spontanišką visuotinę internetinio komentaro anonimiškumo pasirinkimą.

Kam gi naudojama tokia komplikuota autorystė? Aišku, skelbti šiaip jau viešumoje neskelbiamus dalykus. Visų pirma tai nešvankus – pornografinis, skatologinis, taip pat ksenofobinis ir kitoks įžeidus diskursas. Tarybiniais laikais išviečių sienose buvo dažni ir antitarybiniai pasisakymai, bet e-variante jų nebeliko, nes ideologijos ir politikos srityse nebėra draudžiamų zonų, viskas pasidarė viešai pasakoma.

Išvietės sienos užrašų pažintinis turinys paprastai skurdus, argumentacija menka ir klisinė. Jų esmė – ne suteikti žinių, o išviešinti tai, kas draudžiama, bet šiaip jau kiekvienam žinoma. Net iliustracijos daromos ne akivaizdumo, o ekspresijos dėlei: džiaugsimą teikia pats jų eksponavimas. Įžeidūs tekstai kartais nukreipiami į konkrečius asme-

nis. Apskritai šitai raštijai būdingas agresyvus užkabinimas, sau žinomo adresato ar personažo prievartinis įtraukimas į komunikacinę situaciją. Atsako nelaukiama, įtraukimas yra tretiesiems asmenims ir plačiai publikai išplepančio, demaskuojančio arba šmeižiančio pobūdžio: „A yra kurvė“, „B yra pederastas“ (kartais pateikiant telefono numerį.)

Diskusijų svetainės perima daugelį išvietės sienos diskurso bruožų. Absoliučiai vyrauja saviraiška: tai ne tiek svarstymas, kiek raiška, rašoma ne tiek apie dalykus, kiek apie save. Internetinis išjungimas į komunikaciją perdėm emocinis. Neurotikai sprendžia ar, tiksliau sakant, puoselėja savo psichologines problemas. Viešpatauja statusų aiškinimosi ir įtvirtinimo plotmė. Autoriai neindividualūs, panašiai kaip paauglių sambūrio nariai, jie orientuojasi pirmiausia į bendrą paviršinį stilių, faktūrą. Visiškai nėra komentarų, kurie išlaikytų komentuojamų tekstų lygį, būtų verti jų autorių dalykinio dėmesio, netgi tie (reti), kurie tekstų autoriams pritaria ar dėkoja. Skaitomi iš eilės, komentariai netrukus prislegia savo monotonią. Jie nekonkretūs, nedalykiški, neargumentuoti, operuoja klisėmis, labai greitai nuslysta į banaliausias universalijas (vadinamuosius mitus) ir jau nebegrįžta prie temos. Straipsnelį, neva menkinatį ar įžeidžiantį Kauno miestą, „komentavo“ per 2000 autorių... Gali pasirodyti keista, bet iš esmės nėra ir humoro; matyt, todėl, kad patetika jo nepakenčia. Juk plačiai paplitusį (taip pat ir televizijos vadinamosiose humoro laidose) monotonišką ir piktą pavardžių kraipymą bei pravardžiovimą sunku pavadinti humoru, veikiau tai Freudo nagrinėtos kasdienybės psichopatologijos reiškinys.

Bene vienintelis polilogiškumo pėdsakas – asmeniniai (nors ir pridengti pseudonimais) pasikeitimai replikomis, bet ir jie skirti tiktai atkirsti ar įgelti, labai retai išreiškia pritarimą ar solidarumą. Į kits kitą komentarų autoriai reaguoja perdėm emociškai, grubiai ir įžeidžiai. Emocijos pirmiausia neigiamos, priešiškos, vyrauja pyktis ir pagieža, komentarai labai asmeniški, narciziški, o kartu siekiama pažeminti adresatą. Jokios argumentacijos, jokio svarstymo nėra, o tiktai gryna vadinamojo komentatoriaus ego raiška. Tačiau tasai narciziškas ego pridengiamas slapyvardžiu: koks nors „kuzia“ ar „ziuzia“. Diskusija nejudą, stovi vietoje. Taip yra todėl, kad ją inspiruoja ne įvykių ar tekstų prasmės svarstymas, – tai pirmiausia tiesmukai emocinis, iškravos

diskursas. Nors retrospekcijos, atminties, krypties nėra, „požiūriai“ vis kartojasi kaip neurotiniai simptomai ar kompleksai, pirmojo ir penkišimtojo komentaro turinys ir emocinis tonusas tokie patys.

Privačiai susiduriant, žmonės apskritai neatrodo tokie perdėm jaudrūs mulkiai, kaip šioje interneto viešumoje. Pasitaiko tokių, su kuriais yra apie ką pasikalbėti, verta paklausti, ką jie sako. Pati ši greitai susiformavusi viešuma lemia pasisakymo būdą ir griežtai atrenka pasisakanciuosius. Žanro reikalavimų spaudimas jau toks stiprus, kad darosi nebeįmanoma nei jų išvengti, nei pakeisti, o tikslai arba juos priimti ir atitinkamai dalyvauti, arba visai atmesti. Todėl ši raštija užsidaro, stilistiškai nebeįsileidžia kitų, kitokių: koks rimtas žmogus rašys išvietės sienoje? Kitoms, kitokioms temoms ir svarstymo būdams šioje plokštumoje taip pat pasidaro ne vieta. Tiesa, gana dažnai pasitaiko sušukimų: ak, kaip mes čia rašome, kokie mes, lietuviai, esame bjaurūs, pavydūs, kaip negerbiame vieni kitų. Bet tai ir viskas: matyt, taip parašęs žmogus nemėgina savo veiksmu pakeisti šios raštijos pobūdį, nutyla. Su tokiais klaidingais tipais neįmanoma turėti nieko bendra, smarvė nosį riečia. Atrodytų, kad galimybės atviros ir dabar, jei nori, ignoruok ar keisk nusistovėjusią raštijos kryptį kad ir vienu vieninteliu alternatyviu pavyzdžiu, ieškok savų adresatų ir pašnekovų. Tačiau beveik neteko aptikti bandymų sąmoningai nepaisyti konteksto, elgtis kitaipt bent iš užsispyrimo ar įgeidžio, jei ne iš principo ar dėl asmeniškai suvokto reikalo.

Taigi horizontalumas užpildo visą potencialiai buvusį ir dabar esamą tūrį, padaro šią viešąją erdvę visiškai plokščią. Lėkštumoje nėra ko klausytis ir kam kalbėti, nėra ką skaityti ir kam rašyti. Kartu viešasis bendrų dalykų svarstymas praranda šią potencialią atvirą vietą, patys jos vartotojai ją marginalizuoja savo rankomis. Beveik išnykstantį viešumo slenkstį lengvai peržengia padugnės, ne tikslai įgydomos viešą balsą, bet ir užvaldydamos viešąją erdvę. Visa kita gali tikslai slėptis arba ignoruoti šį drabstymąsi mėšlais. Diskusijų svetainių fenomenas bene geriausiai parodo, kaip atsiranda ir įsigali lėkštybė. Turbūt svarbiausia, kad tai pats save sukuriantis ir palaikantis mechanizmas, o ne kokių išorinių, „objektyvių“ sąlygų ar aplinkybių išdava. Niekas mūsų nevertė ir neverčia elgtis būtent šitaip, patys sau pasidarėme ir kasdien darome

bei palaikome tokią viešosios erdvės formą. Tai mūsų laisvės raiška, turime tai, ką pasirodėme gebą turėti.

Bene geriausiai lėkštybei atstovauja žiniasklaida. Ji labai mėgsta vadinti save ketvirtąja valdžia ir iš tiesų yra *pouvoir*, galingai formuoja viešąją nuomonę. Kartu žurnalistikos ideologai skelbia, kad spauda yra verslas, o verslas savo ruožtu suprantamas grynai reduktyviai, lėkštai ir ciniškai, kaip pelno gavimas iš bet ko, kuo pigesnių prekių ir paslaugų pardavimas kuo brangiau kuo didesniam skaičiui vartotojų. Tai, kad spauda yra verslas, neva savaime reiškia, kad jai negalima kelti tiesos kriterijų, o tikslai pelningumo. Kartais geriau apsimoka teikti kokybiškas paslaugas, o kartais – įsiūlyti šlamštą lengvatikiams. Galiausiai tai priklauso nuo klientų. Man šiuo atveju rūpi ne tai, kad skaitančioji, žiūrinčioji ir klausančioji publika yra žiniasklaidos manipuliacinio poveikio objektas (nors, žinoma, tai gryna tiesa), o tai, kad ji kartu yra ir šio poveikio subjektas, nors ir netiesioginis. Juk retorinė manipuliacija mumis, „darymas, kad darytumė“ nėra mechaninė ar fiziologinė: žiniasklaida ieško bent minimalaus mūsų dėmesio ir jį randa, bent akimirksniui prikausto. Kad ir ką apie ją galvotume, ji mūsų. Turime tokią ketvirtąją valdžią, kokios nuspelnėme, gauname tokias verslo paslaugas, kokias vartojame: tokią spaudą, kokią skaitome, tokią televiziją, kokią žiūrime, tokią radiją, kokio klausome. Niekas mūsų neverčia, galėtume liautis, ir taip visuomet siūloma daryti tiems, kurie visomis šiomis žiniasklaidos priemonėmis nepatenkinti. Bėda ta, kad kitokių nėra, viena prastesnė už kitą ir nėra iš ko rinktis.

Tad galima šį tą spręsti apie mielus Lietuvos žmones pagal tai, ką jiems siūlo žiniasklaida. Ji skirta visiems, orientuojasi į visus, skelbiasi, kad yra „visų mūsų“ mintys. Iš tiesų žmonės labai dažnai kaip savo asmenines nuomones ar netgi gilius įsitikinimus svarsto tai, ką vakar užvakar perskaitė laikraštyje ar išgirdo žiniuose.

Šiaip ar taip, svarbi ne pačios žiniasklaidos, o publikos nuomonė, žiniasklaida galų gale atitinka jos nuostatas ir skonį. O kokia publika, tokia ir respublika. Žiniasklaida iš tiesų ne tikslai pridėtinė valdžia, bet ir verslas (kaip ir „tikroji“ valdžia Lietuvoje yra ne tikslai valdžia, bet ir verslas), ji tenkina publikos poreikius. O poreikis pasirodo esąs labai

paprastas – pirmiausia pramoga. Žiūrovas, klausytojas ir skaitytojas nori smagintis ir jis smaginamas: klientas ir čia visada teisus. Smagintimas ir jaudinimas (sensacizavimas) toks intensyvus, kad apie jokią atitikimą tikrovei, apie jokią tiesą kalbėti nebeįmanoma.

Kurį laiką neskaičius mūsų laikraščių ir žurnalų, nežiūrėjus televizijos ir neklusius radijo, o paskui vėl pamėginus, apima nykylus: kokios žemos lubos, kokia slogi atmosfera! Žiniasklaidos tematika nepaprastai siaura ir monotoniška: jai rūpi skandalai, stebuklai, nusikaltimai, nelaimės, paslaptys. „Paslaptinga stebuklingo paveikslų vagystė“. Ji tamsuoliška, pilna ekstrasesų, horoskopų, ragau, bioenergetikos, kultivuoja baimę. Tai matyti kiekvienoje smulkmenoje: BBC anksčiau neregėtą epidemijos atmainą apibūdino kaip netipiską pneumoniją, o mūsų žiniasklaida dar mėnesį vadino ją paslaptinga Azijos liga.

Televizijoje klesti arklisikas humoras. Lytinis aktas, kuris lietuviškai netgi neturi neutralaus viešo įvardijimo (kaip pasakė apie tai sužinojusi viena prancūzų semiotikė, „prancūzai su tuo susitvarkė jau XVII amžiuje“), vadinamosiose humoro laidoose rodomas gestais. Snukio taizymas monotoniškai kartojamas kaip savaime juokingas ir niekad nepabostantis dalykas. Mėgstami personažai – girtuokliai pamuštomis akimis ir valkatos. Konkurse pasakojami buki ir nešvankūs anekdotai. Laidos vedėjo pasakymai neva cenzūruojami pypsejimu: vistiek viskas aišku ir todėl be galo smagu. Vedėjas šiaip jau yra televizijos „veidas“, jis kalba jos vardu. Jei jis kalba necenzūriškai, tai kieno vardu veikia ta tariamoji cenzūra ir iš kurios pusės ieškotina televizijos veido? Žinoma, tai pasidaro žaidimo, stiliaus dalyku, tačiau kokio stiliaus? Totalinio maivymosi ir tiesmukų užuominų.

Visą laiką neva stengiamasi šokiruoti. Bet šokiruoti galima tiktai buržua, o mes beveik neturime vidurinėsios klasės. Turiu omenyje ne pajamas, o vertybes ir gyvenimą. Mūsų kultūroje vyrauja padugnių stilius ir skonis, o padugnių šokiruoti neįmanoma: kai sakomi ar rodomi atseit šokiruojantys dalykai, publika tiesiog krizena, jai smagu: „čia geras!“. Kaip gyventojai gali visa tai žiūrėti, klausyti, skaityti? Šito jokių būdu negalima jų klausyti: jų niekas negali vertinti, jie visada teisūs. Lėkštai publikai gali kalbėti ir rodyti tiktai tai, kas jai patinka. Vis dėlto kokio sociologinė tokio skonio charakteristika, kokiam visuomenės

sluoksniui jis būdingas? Mūsų vartojimo-mėgavimosi kultūra ne tiek smulkiaburžuazinė, kiek liumpeniška. Elgsenos normos yra riaugėjimas, briediškas tuoktuvinis agresyvus baubimas. Siūlomas gyvenimo stilius turi ne ugdyti asmens savitvardą, kaip kad nusakė civilizavimo procesą Norbertas Elias, o atpalaiduoti.

Padugnių kultūra siūlo svarbias metaforas visai visuomenei. Spauda vartoja vagių žargoną be jokių kabučių, išviešindama ir įteisindama jį kaip savaime suprantamą (autoritetas, stogas ir kita). Ne vagis ar banditas, o nusikalstamo pasaulio autoritetas. Niekada nekalbama apie politinio pasaulio ar politinį autoritetą, juo labiau dvasinį (nebent apie visiškai neapibrėžtą ir etiketinį, kaip jo šventenybės Dalai Lamos ar jo eminencijos Audrio Juozo Bačkio). Kita vertus, kalbama ne apie neonacius, bet apie radikalius politikus, nors ta politika būtų tik savadarbės juodos uniformos su grėsmingais kryžiais dėvėjimas mitinguose. Šundaktariai pristatomi visiškai taip pat, kaip ir daktarai, tie patys laidų vedėjai jų klausinėja nutaisę tokias pačias minas. Apie aukštuomenę rašoma be kabučių, o prasisiekliams visada patinka, kai juos priskiria aukštuomenei. Jei aukštuomenė tikrąja to žodžio prasme būtų, ji tuoj suprastų, kokta tai prasta draugija, ir niekada joje nesirodytų. O dabar vadinamieji iškilūs visuomenės veikėjai leidžiasi fotografuojami kartu su žinomais avantūristais, susikompromitavusiais asmenimis, kriminaliniais nusikaltėliais ir atitinkamomis visų jų draugėmis. Netgi snobizmas pas mum kirviškas.¹⁵ Beje, tarpukaryje to berods nebuvo: tiesa, ponai iš mužikų nešiojo katiliukus ir dėvėjo vizitines kelnes, bet turėjo šokią tokią nuovoką, kas turėtų būti aukštuomenė, jeigu ji būtų. Dabar jokio „jeigu“ nebėra: aukštuomene laikomi turtingieji ir galingieji. Žodžio laisvė mūsiškai reiškiasi tarsi pagal vadovėlinį apibrėžimą: kiekvienas gali turėti ir viešai reikšti savo nuomonę, kiekvienas komentuoja visus kitus, pasisako apie viską. Akivaizdžiai odiozinės figūros tai daro taip pat, kaip ir aukščiausi valdžios atstovai, vieni ir kiti vis kviečiami viešai pasisakyti. Vadinasi, tokios figūros ir tokios kalbos patinka mieliems Lietuvos žmonėms.

Žiniasklaida pateikia „sensacijas“, tai yra jaudinančius („intriguojančius“, „skandalingus“, „kultinius“) dalykus, o žmonės juos atitinamai vartoja – jaudinasi. Šis tiesioginis jausminis užkretimas neturi

nieko bendra su informavimu ar svarstymu. Spaudos antys niekuomet nepaneigiamos, nepagrįstos prielaidos ar spėlionės niekad nesukritikuojamos, neatmetamos; tiesiog tema dingsta iš akiračio, atsiranda kitos. Skelbiami visokiausi kaltinimai ir insinuacijos, bet jų paneigimai nutylimi: juk jie jau nieko nebeįaudintų. Kai mirė popiežius, žiniasklaida vis ieškojo, ką čia pranešus apie šarvojimą, laidotuves, konklavą, kol viską taip susmulkino ir apseilėjo, kad nebėliko jokio reikšmingo įvykio.

Diskusijos yra be galo žemo lygio; lygio klausimas apskritai yra padaręs neįmanomas. Viešajame svarstyme nėra jokios teorinės, moralinės ar estetinės nuovokos, viešpatauja kasdieninė sąmonė, vadinamasis sveikas protas su savo banalybėmis ir klisėmis. Diskursas gali būti tiktai pats lėkščiausias, visa kita būtų per daug sudėtinga, elitiška, nuobodu. Nėra ar beveik nėra jokios teorijos, etikos, estetikos, netgi pragmatikos. Argumentacijos pagrindas, laikomas savaime suprantamu, yra egoizmas, ambicijos ir baimės, viešpatauja ciniška, zoologinė antropologija. Naiviausiai svarstoma: jei pakelsime teisėjams atlyginimus, gal jie neims kyšių? O, pasirodo, vistiek ima... Privačiai žmonės niekad taip kvailai negalvoja, o štai viešumai tokie argumentai kažkodėl tinka.

Viešumoje nesimato bent kiek sudėtingesnio minties darbo. Teorinė kultūra apskritai be galo silpna. Viešuosiuose svarstymuose nematyti jokio ekspertinio žinojimo, nepateikiama jokių specialių žinių bent kiek sudėtingesniais visuomenės gyvenimo klausimais. Žiniasklaidoje aiškiai regima politologija paprastai nesiremia jokia *-logija*, nesvarsto savojo diskurso pagrindų, kliaujasi gana neiškaus ir sofistiškai kintamo, raibuluojančio pobūdžio pragmatizmo ir normatyvizmo mišiniu, taip pat intymia pažintimi su politinės scenos užkulisiais, kuriuos kokeriškai praskleidžia. Politologai ir politiniai filosofai iš esmės nėra nagrinėję mūsų realios demokratijos, realios partijų sistemos, realaus valdžių padalijimo ir kitų esminių realiosios valstybės sąrangos bei funkcionavimo klausimų.

Publika mėgsta ir vertina aiškius prietrankas, nes laiko juos radikaliais kritikais, opozicionieriais „sistemai“. Jų argumentų kokybė niekam nesvarbi ar atrodo pakankama. Galima svaičioti ką tiktai nori, nesugadinant reputacijos. Lietuvoje apskritai neįmanoma susigadinti

reputacijos, nes tokio dalyko nėra. Diktoriai sako „nušalintasis prezidentas“ taip, lyg tai būtų koks retas negirdėtos šalies titulas, populiarus žurnalas vadina jį politiku ir klausia nuomonės, „bendražygiai“ įteikia jam didžiulį skardinį karda, jis skris aplink pasaulį. Televizija visa tai rodo, radijas apie tai kalba, laikraščiai apie tai rašo, bet niekas nesijuokia, vadinasi, publikai tinka.

Lietuvoje žmonės daug dažniau verti pagarbos ir vertingesni privčiai, negu viešumoje. Yra privačių apmąstymų, bet nėra viešų svarstymų. O tai ir reiškia, kad mūsų kultūra neturi atitinkamų matmenų, yra lėkšta. Gelmės nebuvimas reiškiasi visur kur, viešpatauja lėkštam smagimimuisi skirtas kičas. Tai būdinga anaipol ne tiktai žiniasklaidai, bet ir tam, kas tradiciškai buvo vadinama papročiais, o moderniojoje visuomenėje sudaro daugiamatį *habitus*. Lėkštas mąstymas spaudžia: viskas turi būti lėkšta, nedrįsk iškišti nė pačios mažiausios vertikalės, nes ji represuoja narcizišką *ego*. Jam negalioja ir negali būti pateiktas joks principas, maksima, norma, reikalavimas. Tai galingiausias horizontalumo paroksiszmas.

Tarp I ir II pasaulinių karų buvo įprasta kalbėti apie moderniąją barbarybę – negatyvius, destruktivius elementus, glūdinčius pošvietiškoje dabarties kultūroje. Šiandien vertėtų pagalvoti apie postmodernios barbarybės bruožus. Beje, ne taip jau retai apie barbarybę kalba labai skirtingi mąstytojai. Prancūzų filosofas Michelis Henry pirmuoju knygos sakiniu kuo tiesiausiai teigia: „Mes įžengiamoje barbarybėje“. Tiesa, galbūt tiksliau būtų kalbėti ne apie barbarybę kaip stabilų dalyką, o apie barbarizacijos vyksmą, atsirandantį kažko kito pagrindu. Henry taip pat sako, kad barbarybė „visuomet antrinė, palyginti su kultūros būseną, kuri būtinai yra ankstesnė už ją ir tiktai santykyje su kuria ji gali pasirodyti kaip nusikurdimas ir išsigimimas“¹⁷. Barbarybė yra pačios civilizacijos galimybė, paliečianti socialinį, etinį, estetinį, religinį matmenis. Kitas tyrinėtojas, Jeanas-François Mattéi, taip pat teigia, kad barbarybė nėra kažkas išoriška ir svetima žmogiškumui bei civilizacijai, ji netgi neatskirama nuo jų, kad „barbarija yra konstitutyvi žmogiškumui arba, kitaip sakant, slypi jo viduje“¹⁸.

Svarstant mums rūpimus dalykus reikia transformuoti jau anksčiau pasitelktas Norberto Eliaso sąvokas. Jis kalbėjo apie vienakryptį, nors ir ne linijinį civilizacijos procesą. Bet postsovietinei būklei suprasti būtina svarstyti reversijos, recesijos, regreso, decivilizacijos galimybes. Barizacija – tai civilizacijos proceso priešybė – slinkimas žemyn, tam tikro reduktyvaus, desublimuoto socialumo, nesitvardymo įsigalėjimas. Praplėtus Eliaso logiką, pritaikius ją simetriškiems civilizacijos – barizacijos procesams, matyti, kad vienintelė savitvardos alternatyva yra išorinė jėga, prievarta. Vienas iš šių tvarkos pradų, vidinis arba išorinis, vyrauja arba jie abu susiderina. Dabartinis savitvardos neturintis ego prašosi išorinės jėgos, kuri vienintelė gali užtikrinti tvarką. Šiame kontekste daugumos Lietuvos žmonių pasisakymas už demokratijos ir valdžių padalijimo nesaistomo asmens valdžią neatrodo atsiktinis ar akimirkos dalykas.

Paulas Feyerabendas savo garsioje mokslo metodologijos knygoje *Prieš metodą* jau senokai paskelbė, kad *anything goes*, „tinka bet kas“. Ši principą atitinka daugybė dabartinės kultūros ir visuomenės dalykų, meno ir kitų praktinių sprendimų sričių. Viskas yra publikos rankose, viskas priklauso nuo suverenaus suvokėjo sprendimo, o publika yra masinė, bet kokia (pirkėjas) ir jai negali būti keliama jokie reikalavimai. „Gyvename paradoksaliaje epochoje kultūros, kuri atsisako bet kokios sąsajos [reference] su norma, išskyrus normos nebuvimo normą, *anormiškumo* normą.“¹⁹ Kartais sakoma, kad šandien nebegali būti bendro skonio sprendimų, nes jie savaime esą represyvūs. Represyvu viskas, kas neatitinka postdemokratinio asmens suverenaus sprendimo. Bet kokia norma suvokiama kaip prievarta, nes ji trukdo smagintis kaip tinkamam. Atsiranda ne tik permisyvus, bet ir permisyvinantis, draudimus ardantis, kartelę vis žemiau nuleidžiantis diskursas. Žinoma, tai ne kas kita, kaip barbarybės legitimavimas, kurio ji, beje, visai nė neprašo, pati pasiimdama viską, ko tiktai panori. Mūsų sąlygomis postmodernūs, horizontalizuojantys „bet kas tinka“ ir „draudžiama drausti“ sluoksneliai gula ant substratinių „amžino“ provincinio ne-reiklumo ir mužikiškumo klodų, puikiai su jais dera ir todėl įgyja daug didesnę jėgą negu ten, kur jie pamažu užsikariauja sau vietą kovodami su aristokratinio vertikalumu ir elitizmu.

Kartu mieliems Lietuvos žmonėms tenka tikrai sunkus ir, sakyčiau, negailingas teorinių, moralinių ir estetinių sprendimo galių išmėginimas. Iš tiesų šandien veikia ne tariamasis elitizmo, o galingiausias lėkštumo represyvumas. Toqueville numatė demokratijos pagrindu galinčios atsirasti naujos despotijos kontūrus: „Pirmiausia matau akimis neaprepiamą minią lygių ir panašių vienas į kitą žmonių, kurie be atvangos sukasi vienoje vietoje, trokšdami prasimanyti menkų, lėkštų malonumų, tenkinančių jų dvasios polėkius. Kiekvienas jų, užsidaręs savo kiaute, yra sakytum svetimas visų kitų likimui; visą žmonių, kaip jam regis, sudaro jo vaikai ir artimi draugai; visi kiti bendrapiliečiai yra šalia, bet jis jų nepastebi; jis susiliečia su jais, bet to nejučia, jis gyvena tik savyje ir pačiam sau, ir nors turi šeimą, bet jau, galima sakyti, neturi tėvynės“²⁰. Kas akimirką sakoma: mėgauskis, vartok, juk matai, kad visi šitaip daro, niekas nedaro kitaip, kad tiktai šitaip yra ir todėl gali būti daroma. Niekaip viešai neįtvirtintos minėtos vidujybės galios darosi neberegimos ir nebeįvardijamos. Nėra kitų, alternatyvių galvosenos, veiksenos, gyvenosenos, jausenos pavyzdžių, išskyrus masinę ir kartu pavienę, privačią. Apeliuoti gali tiktai į tuštumą ir tiktai niekam nieko nesakančiais žodžiais.

Netgi išmėginimas darosi neatpažįstamas kaip išmėginimas. Pati išmėginimo, akistatos su vertinančia instancija samprata yra pasidariusi visiškai nesuprantama: juk nieko daugiau nėra ir nebūna, tiktai mes ir tai, ką mes manome bei ko užsimanome? Išmėginimas juo radikalesnis, kad jo niekas nepaskelbia, nėra mįslės užminančio sfinkso, o vis dėlto kažkokiame nenusakomoje plotmėje nenusakomas kažkas tuos klausimus iškelia. Kartais vidujybės galios – sąžinė, tiesos ir teisingumo supratimas, skonis – vis dėlto kažin kaip sau būdingu nelauktu, bet nenumaldomu būdu „suveikia“, ir tada akimirkai paaiškėja, kad išmėginimas neatlaikytas, pasiduota ir pralaimėta.

Bekraštė ir sava lėkštybė. Stuburas ir poodinis korsetas

Apibūdinus kelis konkrečius dabartinės Lietuvos visuomeninės erdvės lėkštumo fenomenų laukus, verta kiek pasvarstyti eidosą, kuris visus

tuos fenomenus jungia – pačią lėkštybę. Lėkštas vandens telkinys gali būti labai platus, žvilgsniu neaprepiamas, kaip jūra ar netgi didelis ežeras. Vanduo plyti iki pat akiračio, krantų nesimato, o vis dėlto ežeras lėkštas, jo gylis minimalus ir, žvelgiant vertikaliai, jis lengvai perrengimas iki pat dugno. Brendi brendi, o vandens vis iki kelių, galų gale pabosta, mėgini šiaip taip sutilpti į tą menką gylį, pasinerti, bent kiek paplaukioti, pajusti stichiją.

Abu šie veiksniai – mūsų vietos lėkštumas, patiriamas netgi nežvelgiant žemyn, o tiesiog nuolatos kliūnant už dugno keliais bei pilvais, ir horizontalaus žvilgsnio regimas bekraštis paviršius – skatina mus manyti, kad lėkštybė visur tokia pati, kaip čia, kad kitaip nė nebūna. Pasaulis amerikonizuojasi, makdonaldizuojasi – nusprendžiama apžvelgti paviršių. Daugelis anksčiau paminėtų ir nepaminėtų lietuviško postdemokratinio asmens bruožų lengvai atpažįstami kaip universalsūs dabartinės vakarietiškos, bet globalia virstančios vartotojiškos visuomenės nario bruožai. Visur žmonės vis abejingesni politikai, jie vis mažiau benori dalyvauti politiniame gyvenime, visur viešojo erdvė nyksta, o privatus individų gyvenimas plečiasi, visur įsigali pramoginė vartotojiška kultūra, valandų valandas spoksoma į fantominius vaizdus televizoriaus ekrane. Kultūros teoretikai kalba apie barbarizaciją ir naująjį analfabetizmą. Atrodo, kad globalizacija visus sulygino, suvienodino, kad visur esą taip pat, kaip pas mus. Esame ar daromės šiuolaikiški, tokie patys, kaip kiti, lėkštybė yra visuotinė, niekur nėra ir nebūna nieko kito.

Tačiau visiškai galimas dalykas, kad apžvelgiamas bekraštis paviršius vis dėlto slepia kitur, ne čia esančius duburius. Juk paprastai neturime lyginamosios patirties, nesame rimčiau mėginę pasinerti kokiose kitose vietose, o sprendžiame panoramiškai, globaliai, tuo pat metu murdydami savo lėkštučiame atabrade. Noriai kalbėdami apie makdonaldizaciją, sistemingai ignoruojame tokius dalykus, kaip Amerikos universitetai, muziejai, bibliotekos, koncertų salės: galingas talpas su mums čia visiškai neprieinamais ir netgi neįsivaizduojamais gelmės matmenimis bei judėjimo galimybėmis. Net ir tada, kai gilūs dalykai visgi pasitaiko, kai su jais susiduriama tekstuose, paveiksluose ar kitokiuose kūriniuose, lėkštybės patirties suformuotam mąstymui

jie lieka neprieinami ir todėl triukšmingai neigiami: jokių panuovalių ar duburių nė būti nebūna. Iš tiesų neabejotini mūsų ir visų kitų pa-našumai ir bendrumai paslepia esmines skirtynes, visiškai neregimas žvelgiant panoramiškai horizontaliai.

Nuo ko šios esminės skirtybės priklauso? Čia turime grįžti prie kelių istorijos filosofijos dalykų. Pamatinis Vakarų civilizacijos kismas paprastai nusakomas kaip modernizacija. Tai laipsniška tradicinės kultūros ir visuomenės transformacija ar perstatymas, senąsias dalis vieną po kitos keičiant naujomis. Taip argonautai keitė pūvančias savo laivo lentas nenustodami plaukti, kol jį visą atnaujino. Kalbant apie Vakarų civilizacijos kelionę šis atnaujinimas daug radikalesnis, nes kartu vis perkuriamas ir laivo, kuriuo plaukiama, projektas. Vykstant modernizacijai, laipsniškai ir kompromisiškai įgyvendinamas Apšvietos bene nuosekliausiai suformuluotas užmojis: tradicinės kultūros ir visuomenės tapatybę palaikančios konstrukcijos bei mechanizmai pamažu ardomi ir keičiami naujais, nebūtais, išrandamais.

Esminis dabartinių Vakarų bruožas – subtilėjanti moralinė sąmonė, auganti asmens ap-si-sprendimo sritis, o kartu mažėjantis represyvu-mas ir išorinis normatyvumas. Ego – ši viena iš pačių svarbiųjų Vakarų mąstyseną remiančių kolonų, darosi vis lieknesnė, vis grakštesnė, bet ir vis trapesnė, nebeįėjgi nešti bent kiek sunkesnio architravo. Moralistas, XVIII amžiuje buvęs įprastine figūra, dabartinėje kultūroje yra tapęs beveik neįmanomas: niekas nepakenčia moralizavimo, suverenaus asmens apsisprendimą varžo netgi patarimai.

Kas kita kritikas: šiandien intelektualo laikysena nusakoma visų pirma kaip kritinė „sistemos“, kultūros ar visuomenės pagrindų atžvilgiu. Kai rinkome pavadinimą žurnalui „Baltos lankos“, Vytautas Kavolis siūlė „Kritiką“. Taip pavadinti žurnalai buvo leidžiami ne vienoje šalyje. Tada savo ruožtu pasiūliau „Kritiką ir apologetiką“. Kavoliui tai patiko, greičiausiai savo ironiška simetrija, bet aš tai suvokiau ir kaip rimtą dalyką: apologetikos ir konservatizmo svarbą dabartinėje mūsų kultūros situacijoje, nė kiek ne mažesnę, negu kritikos.

Ne tiktai prievarta, bet ir moralizavimas gali mažėti tik todėl, kad yra moralinių išteklių, kad jų, istoriškai kalbant, dar yra likę. Vakarai gyvena praeities kapitalu. Yra, pavyzdžiui, galingas suverenaus, tapataus

sau pačiam, gebančio apsispręsti ir veikti, atsakingo už savo veiksmus asmens dekonstruoti ir kaip tik todėl galima jį paryžietišškai radikaliai mastais dekonstruoti, ardyti. Vytautas Kavolis savo paskaitose Vilniaus universitete yra teigęs: „kai autoritarinė politinė sistema pakeičiama demokratine, [asmens] savitvarda nesilpnėja. Bet demokratija pati saivame savitvardos neugdo“^{21c}. Demokratija neugdo savitvardos, savitvarda susiformuoja autoritarizmo sąlygomis. Tačiau kalbėdamas apie autoritarizmą, Kavolis turėjo omenyje Vakarų istorijos reiškinį, *ancien régime* epochą. Kad ir kaip būtų su savitvardos „nesilpnėjimu“ esant šioms sąlygomis atsiradusiai demokratijai ir ypač postdemokratijai (jis kelia labai didelių abejonių), pastebėtina, kad naujojo, XX amžiaus, sovietinio autoritarizmo sąlygomis savitvarda ne tikai neatsiranda, bet atvirkščiai, iš pamatų suardoma ir toji iš dalies tradicinė, o iš dalies moderni, anksčiau buvusi. Tad Lietuvoje savitvarda turi arba vėl atsirasti demokratijos ar, tiksliau sakant, postdemokratijos sąlygomis, arba jos apskritai nebus, turėsime toliau gyventi be savitvardos, be *ego* ar, froidiškai patikslinant, be *super-ego*, tai yra be jokios atsakomybės ir be jokios kaltės. Minėtos romėniška Ovidijaus ir krikščioniška Pauliaus ištaros bei Aurelijaus Augustino svarstymai, taipogi šiame etuide nepasitelkti Imanuelio Kanto svarstymai apie vidinį valios dvilypumą lieka anapus mūsų dabartinio čionykščio supratimo akiračio. Tiesa, *super-ego* – tai dar ne savarankiškai sprendžiantis asmuo. Bet be jo apskritai liekama prie narcizmo. Susitvardančio *ego* alternatyva yra narciziskas *ego*, kuriam niekas netrukdo mėgautis savimi ir visa kuo, jis gali tiesiog šėlti, kaip kad jį nenuilsdami ragina bulvariniai laikraščiai, žurnalai, radijai ir televizijos.

Bent kiek pasekus mūsų moralės genealogiją matyti, kad tarybinėje modernizacijoje nebuvo Apšvietos pozityviosios pusės, postuluojančios ir įgyvendinančios principus, įterpiančios juos į visuomeninį gyvenimą. Nebuvo radikalaus stovybos, abstrakčių ir griežtų *ego* savivaldos ir savitvardos principų teigimo, tokių būdingų Apšvietai. Brandžioji Apšvieta – tai Kanto kategorinis imperatyvas, pagarbi ir reikli (šiedu dalykai neperskiriamai susiję) jo ištarė: „Tu privalai, vadinas, gali“. Gali būti paprieštarauta, kad ideologija Tarybų Sąjungoje buvo skleidžiama labai intensyviai. Tačiau tai buvo ypatinga, deideologizuojanti

ideologija – gana sudėtingas kompleksas, kurį reikėtų nagrinėti detaliau.²² Dabar pastebėsiu tik du dalykus: ji radikaliai kritikavo arba naikino visas kitas ideologijas, bet kokias tiesas ir vertybes, kurias visas vadino ideologija, ir formulavo savą, socialistinę. Tačiau šios ideologijos radikalumas – tai tikrai dalinis, grovimo radikalumas, ciniskas, redukcinis – desublimacinis, nurodantis į (klasinę) prigimtį, interesą kaip tikrąjį, visuotinį ir išimtinį bet kokios veiklos motyvą, visų karą prieš visus. Tuo tarpu pozityvioji socialistinės ideologijos pusė mums rūpimu Tarybų Lietuvos laikotarpiu jau buvo išglebusi ir iš esmės smulkiaburžuazinė: „Komunizmo statytojo kodeksas“ kaip du vandens lašai panašus į dabar siūlomus valdinkink, politikų ar žurnalistų etikos kodeksus. Ši ideologija brandaus socializmo laikotarpiu buvo plėtojama vis intensyviau, tačiau niekieno rimtai netraktuojama ir pačių jos specialistų elito patylinukais niekinama bei ironizuojama, aišku, apdairiai tupint po šluota.²³

Šiaip ar taip, tarybinė apšvieta buvo negatyvi ir brutali. Sovietinis režimas ne vien tikrai radikaliai modernizavo, bet, sakyčiau, ir radikaliai barbarizavo. Kaip tik šitokia modernizacija – barbarizacija buvo ir liko veiksminga mūsų galvosenai. Tiesa, dažnai manoma, kad tai bloga praeitis veikia dabartį ir kad turi praeiti laiko, kad šitai pasikeistų, pasitaisytų, būtų įveikta sovietinės praeities inercija. Sakoma, kad tam turi pasikeisti karta, ateiti nauja, „dar nesugadinta“. Sakyčiau, tai gana komiška prielaida *à la Jean-Jacques Rousseau*: iš kokio gi kūrėjo rankų ta nesugadinta karta ateitų? Be to, anaipol nežinia, ar į tą pusę apskritai einame ir kokia ta dabarties sąlygomis besiformuojanti nauja karta bus. Jei spręstume apie ją iš be paliovos niekus tauškančių ir savadaujančių jaunimo radijo stočių... Ši karta bręsta gilaus marazmo atmosferoje; ar sugebės jai atsispirti ir ją pakeisti – atviras klausimas. Kol kas aiškesnių prošvaisčių ar permains žadančių ženklų lyg ir nematyti.

Tokie atmosferiniai dalykai kaip marazmas nenurodomi konkrečiai, bet jie supa ir persmelkia viską. Jie taip pat neįveikiami jokiomis paskiromis pastangomis, pozityviais projektais, o pračina ir pasikeičia tarsi patys. Mat jie visgi ne amžini. Su tikra pagarba ir šiočia tokia viltimi galime prisiminti patirtus mūsų dainuojamosios revoliucijos laikus, nes tada marazmo nebuvo, galbūt kada nors jo ir vėl nebebus.

Postsovietikai – tai ne tik po sovietinės sistemos žlugimo išlikę sovietikai, tai kai kas naujo, neregėto. Tarybinės apšvietos poveikis yra ne tik tai tiesioginis, bet ir uždelstas: kai kurios pamatinės prielaidos buvo paruoštos anuomet, o pasireiškia tik tai dabar, laisvos raiškos sąlygomis. Tai apskritai būdinga dviejų visuomenės sanklody sandūrai: čia aptinkame ne tik tai praecties inerciją ir jos liekanas, bet ir ypatingus dabarties indėlius. Beje, Kavolis jau 1953 metais rašė: »Socialinis audinys ne tik bus sovietų išardytas ir pakeistas, bet išlaisvinimo bus dar syki, dabar jau sovietinis, išardytas. [...] Dvasiniai pasauliai, sustatyti komunistinėje sistemoje, gali pairti, ir šis pairoimas pasireikš įvairiomis formomis, jų tarpe (1) agresyvumu ir (2) abejingumu visuomeniniams reikalams [...]“²⁴ Pačiame sovietinės epochos įkarštyje Kavolis kalbėjo apie vakuumą, likšiantį dingus sovietiniam pozityvumui (nežiūrint, koks būtų konkretus jo turinys): numatymas, man regis, ne tik visiškai pasitvirtinęs, bet ir mums neįprastas, naujas dar ir šiandien, kai esame linkę kalbėti vien tik tai apie sovietinės sistemos liekanas. Paliktos tuštumos aktyviai užpildomos. Tarybiniais laikais negalėjo būti tokios internetinės ir žiniasklaidos erdvės, kokią turime dabar ir ji nėra tik inercijos padarinys, bet dabartinė internetinė saviraiška ir žiniasklaida galėjo atsirasti tik tai sovietinės sistemos paruoštoje dirvoje.

Bene didžiausias tarybų valdžios priešas buvo savarankiškai apsisprendžiantis asmuo, ir tas priešas buvo masiškai bei sistemaiškai sutriuškintas. Tačiau kaip tik todėl, individui be savitvardos patekus į postmodernią terpę, stebime visiškai kitus reiškinius, negu Vakaruose. Postsovietinis postmodernizmas labai savitas. Šiandien dėstant Kanto etiką bene sunkiausia paaiškinti studentams, kad poelgis turi atitikti maksimą. Klausytojų akyse įskaitai nebylius klausimus: »O kodėl elgesys turėtų paklusti kad ir savo paties pripažintai taisyklei, kodėl jis negali būti bet koks, toks, koks išėina?«, »Padariau tai tiesiog todėl, kad padariau, kad taip pasidarė, pats nežinau, kodėl, ką ir kaip«, »Kas apskritai yra taisyklė?«

Į dienos šviesą, į viešumą iškyla subegologija ir darosi joje veiksminga. Politikoje net ir tiesioginis asmeninis interesas dabar jau yra per aukšta kartelė, daug svarbesnės pasidaro ambicija ir kitos emo-

cijos, subegologinio lygmens asmens morfologijos.²⁵ Klausimas apie intelektualinį ar moralinį matmenį šiame lygmenyje darosi apskritai neįmanomas iškelti. Neprivalai – reiškia negali. Jeigu privalėtum, tai gal ir galėtum, bet kai vien tik norisi, tai negali: noras per silpnas dalykas, per trapus pagrindas, jo keliamoji galia per maža, jį netrukus pakeičia kitas. Be to, subegologiniame lygmenyje niekad nebūna visiškai aišku, ar barščių norisi, ar Lietuvos gaila, o juolab – ko labiau.

Asmens savitvardos alternatyva, apskritai kalbant, visada lieka su-tramdytas, išorinės jėgos priemonėmis užtikrinama tvarka. Anarchija čia gali būti tik tai trumputis pereinamasis prie palankiai suiksimos despotijos laikotarpis. Jėgai paklūstama ir be jokio įsitikinimo jos teisu-mu ar netgi visiškai įsitikinus jos neteisumu, iš baimės. Asmens be savit-vardos atžvilgiu galima ne tik tai prievarta, bet ir apgaulė, jo pajungimas per naudą ir smaginimą. Šiandien bene dažniausiai paklūstama kaip tik ne iš baimės, o iš mūšikojo – beribio, bedugno – pragmatizmo ir pomėgio mėgautis. Klesti atitinkama antropologija: asmens sprendimas laikomas poveikių jam suma, kuo plačiausiai kalbama apie viešosios nuomonės formavimą (beje, tai technologinis terminas, mūsų atveju daug tikslesnis, negu eufemizmas „viešieji ryšiai“). Galiausiai jėgų žai-dimas laikomas beribiu: niekas negali būti savarankišku sprendėju, visi visus formuoja, deformuoja, transformuoja. O kur formavimas, ten ir technologija, šiuo atveju politinė ir reklamos technologija. Aišku, jos nuo seno žinomos ir Vakaruose, ir Rytuose. Klasikinė graikų politinė filosofija labai aiškiai suvokė ir apmąstė manipuliacinę techniką, ypač retorines ir sofistines. Jos esmės kaip tik demokratinėje ir postde-mokratinėje visuomenėje: mat tokiam manipulavimui nereikia gru-bios jėgos, prievartos. Mūsuose manipuliacinės technikos įgyja kone neatremiamą galią, joms pasiduoda ne tik tai manipuliuojamieji, bet ir patys manipulatoriai.

Tarybinė sistema buvo radikali prievartinė apšvieta ir modernizaci-ja. Dabar esame radikaliai apšviesti ir radikaliai modernūs bei postmo-dermūs. Vykome savuoju keliu greičiau ir kai kuriais atvejais nuėjome toliau, negu bet kas kitas. Tiesa, nesame pratę apie save galvoti kaip apie lyderius, bet jau pats laikas būtų pradėti: mes dabar patys didžiau-si pasaulyje avangardistai bei nuosekliausi radikalai, ir dar masiškai.

Sociologiškai imant, cinizmas, reliatyvizmas ir nihilizmas mūsųose yra paplitęs nepalyginti plačiau, negu Vakarų visuomenėse. Akies kraštelio regime, kaip kitu, lygiagrečiu keliu mus nedrąsiai ir vangiai vežasi Vakarai. Ten pamažu, žingsnis po žingsnio radikalėja apšvieta. Bet mūsųose ir kituose postsovietiniuose kraštuose vakarietiškas įvairių transgresijų apmąstymas, dekonstrukcija, subegologinių morfologijų eksplikavimas bei eksploatavimas ir panašūs dalykai, nepaisant viso jų subtilumo ir rafinuotumo, visada atrodo kiek naivus. Dabartinis rusų filosofas Michailas Ryklinas viename interviu 1990 metais klausė Jacques'o Derrida, kam Rusijoje reikalinga dekonstrukcija kaip ypatinga analitinė technika, skirta aptikti diskurse heterogenišką aloginių prieštaravimų aibę, kai yra buvęs Stalinas, kuris tokią aibę padarė paviršiniu, plika akimi regimu dalyku?²⁶ „Mūsų viešpataujanti ideologija taip pat visada kritikavo tai, ką galima pavadinti logocentrizmu, bet, žinoma, [kritikavo] ne Jūsų požiūriu.“ – pasakė Michailas Ryklinas Jacques'ui Derrida.²⁷ Pridėčiau: ne tik tai kritikavo, bet ir pakeitė kuo kitu, pakeitė ne tik tai teorinę galvoseną, refleksiją, bet ir pačią kasdieninę gyvenseną, galingiausia bei storiausia *habitus* klodą, viso gyvenimo faktūrą. Suardytos abi vertikalės ir abi gelmės: ir tradicinė, ir modernioji, belikę keisti šipuliai, bekontekstinės ar tik tai mikrokontekstinės reikšmės, nebepajėgiančios steigti ir saugoti visuomenę.

Du modernizacijos keliai, apie kuriuos kalbėjome, šiek tiek panašūs, šiek tiek lygiagretūs, bet jie taip pat esmiškai skiriasi, veda skirtingom kryptim. O dabar atsiranda dar naujas prasmis topografinis judesys: vadinamasis grįžimas į Europą. Kartais netgi sakoma, jog turime tik tai įsisąmoninti, kad visada joje buvome, visada jai priklausėme. Tačiau tai tik tai ideologiškai postulatyvus, stekiamybę pateikiantis kaip esamybę, savosios tapatybės nusakymas, tinkamas nebent oficialaus banketo tostui. Europinė savimone Lietuvoje gali būti tik tai gerokai melaginga, apsimmelavusi. Mūsų pagreitintame kelyje nebuvo ir nėra kai kurių esminių Vakarų kelio taškų. Net ir „vijimasis“ šiuo atveju abejotina metafora: policentriniame kultūrų ir visuomenių lauke nėra vieno, to paties laiko, kuriame galima būtų skaičiuoti judėjimo greitį.²⁸ Be to, dar klausimas, kas ką ir kurioje trasoje pasivys.

Kas gi vis dėlto vyksta, šitaip paradoksaliai pargrįžtant? Štai vadinamasis socialinis teisingumas Vakaruose buvo iškovotas ir po to įėjo į visuomeninę tvarką kaip konsensuso ar, lietuviškai sakant, santaros komponentas. Dabartinė padėtis – tai kažkada visuomenės jėgų sudūrimuose ir jų sudarytose paliaubose pasiektos pusiausvyros rezultatas. Jis pavirsta kone savaime suprantama santara, kuri turi tam tikrą keliamąją galią, tampa pozityvia jėga, įsiterpia į jėgų žaidimą ir lemia jį taip, kad visos kitos jėgos būna priverstos su ja skaitytis. Socialinio kūno konstituciją, esminę sąrangą lemia jo kaulų, raumenų ir sausgyslių formavimosi istorija: anksčiau veikusios socialinės jėgos atsimenamos ir gerbiamos jų susitarimuose bei derybose. Bet jeigu įvyktų reali redukcija, jeigu per daugybę kompromisų skirtingose plotmėse pasiektą santarą suirtų ar bent kiek ženkliau apirtų, tai tu pačių jėgų kova atsinaujintų tam tikrame visuomenės gyvenimo segmente ar visame jo tūryje. Tuo tarpu mes norime visa tai gauti kartu su svetimais, skoliniais, ne mūsų pačių visuomeninių jėgų žaidimo ar kovos pagrindu susiformavusiais principais. Svarstome juos kaip pagal principą *patinka – nepatinka, mėgstame – nemėgstame* laisvai pasirinktinai idėjas: kas mums būtų mieliau, kieta rinkos ekonomika ar gerbūvio visuomenė, amerikietiškas ar švediškas modelis? Tai grynas socialinio kūno projektavimas, utopija, be jokios esamybės, jokios organikos: stovime ant galvų ir svaičiojame.

Socialinis teisingumas suprantamas kaip išmoka. Išmokų reikavimas neturi jokio moralinio pagrindo, moralinė jo pusė niekad nesvarstoma ir būtų net nesuprantama: tai begėdiškas pinigų kaulijimas ir tiek. Beje, tas „duok, ir baigta“ sakoma ne savininkams, nes iš jų nieko nesitikima ir jų paprasčiausiai bijomasi, o valdžiai, nes iš jos, priešingai, tikimasi visko. Tiesa, tai negatyvus tikėjimas: ne to tikėjomės iš Lietuvos Respublikos, esame nusivylę.

Kaskart, kai prireikia vertikalųjų dalykų, pasirodo, kad jų nėra, tose vietose atsiveria tuštumos, tiksliau sakant – košė. Ne stuburas, raumenys, sausgyslės, o drebučiai. Savivaldos silpnutės, profsąjungos fasadinės, valdiškos, vienos ir kitos neturi jokios realios masinės paramos, niekam iš tiesų neatstovauja, tik tai savo tariamiems atstovams. Postsovietinė patirtis rodo, kad, nors tai ir neestetiška, negraikiška,

socialinis organizmas nebūtinai yra stuburinis, jam nebūtinai būdinga vertikali stovėsena, laikysena ir vertikalusis matmuo. Jis gali gyvuoti ir kaip šliužas ar netgi kaip ameba, plazmos maišelis. Bet, žinoma, kur gyvybė, ten ir atjauta: kokia tu beformė, siaubinga, mano mažute – tokia galėtų būti ekstremali tėvynės meilės atmaina.

Tačiau gyventi be stuburo vis dėlto atrodo gėdinga ar, mūšičiau sakant, negražu. Stuburiniai ir bestuburiai labai jau skiriasi savo išvaizda ir laikysena. Todėl bestuburiui estetiniais sumetimais mėginama implantuoti svetimą stuburą. Paskui tam, kad galima būtų prikabinti drebutinę ląstelieną, prireikia nesamų šonkaulių... Savo įstatymus deriname su Europos Sąjungos reikalavimais. Labai sėkmingai, nes jie nesikerta su jokiais savais įsitikinimais, kurių tiesiog nėra. Principai ne išikristalizuoja iš savų visuomenės ir kultūros pradų sąveikos bei kovos, o perimami gatavi, kaip protezai ir implantai.

Perkeliant principus, formas ir kita, tai, kas pirminėje vietoje buvo stuburas – kūno konstitucijos pagrindas – virsta korsetu, išorine formą palaikančia savaiminį beformiškumą iš išorės ribojančia struktūra. Stuburas susiformuoja evoliucijos eigoje, kaip vidinių įtampų stabilizatorius, o korsetas yra išorinė, iš kur kitur perkelta priemonė. Kaip jis toliau veiks istoriją – reikia tirti ir... laukti. Galbūt tai nenulemia ateities fatališkai. Bet šitaip išorei veikiant konstituojamas organizmas vistiek transformuosis kitaip ir taps kuo kitu. Jeigu tik tai apskritai įmanoma.

Protezai lemia gana savotišką kūno laikyseną: tarsi ant kaliausės karkaso kybotų paviršiaus plėvės. Todėl svarbiausiu rūpesčiu pasidaro išvaizda, atrodymas: svarbu ne būti tuo, kas esi, o kurti pageidaujamą įvaizdį. Mums rūpi tik tai, kuo mus palaikys, ką apie mus pagalvos ar pasakys: įvaizdis be atitinkamo „vaizdo“, be atitikimo ir tikroviškumo, grynas įvaizdis, dengiantis tuštumą, nesamybę. Mums trūks plyš reikia akių, kurios į mus žiūrėtų, balsų, kurie apie mus kalbėtų, kitaip tiesiog dingtime. Mes gryni simuliakrai. Atitinkama ir savastis: ji sutampa su įvaizdžiu: „tokie mes būsimė įdomūs pasauliui“.

Neturime esmės ir savasties, todėl ieškome, kuo čia apsimečius, ką čia imitavus, pamėgdžiojus. Vadinamieji Valdovų rūmai – būdingiausias mūsų laikmečio pastatas: grynas savasties falsifikatas, „mūsų ilgesio paminklas“²⁹⁶.

Kai nėra stuburo ir kaulų, vis kyla klausimas, ant ko visa tai laikysis, prie ko čia viską prikabinus? Žinoma, prie paviršiaus, bet iš vidaus, kaip faktūrinį ar netgi figūrinį pamušalą, tokį poodinį korsetą, kuris imituotų daugmaž padorią kūno konstituciją. Toks organizmas išsiai mimikrinis, jo konstitucijos pagrindas yra oda. Tačiau šis androidas tik panašus į žmogų, bet ne žmogus. Vakarietiems tik atrodo, kad mes į juos panašūs, jie sprendžia labai paviršutiniškai. Beje, ir mums tik taip atrodo, kad jie į mus panašūs: iš savosios sąrangos, kurią žinome, ir apsimestinės savo išvaizdos, pagal panašią jų išvaizdą, kurią imituojame, sprendžiame ir apie jų sąrangą. Jie pasibaisėtų, jei sužinotų, kuo mes juos laikome.

Minėti du modernizacijos variantai tam tikru mastu lygiagretūs, todėl iš pažiūros daug kas atrodo panašu, netgi labai panašu. Bet iš tiesų tai tiktai Oswaldo Spenglerio vadinamasis pseudomorfizmas: tariamas ir klaidinantis panašumas, slepiantis esminius skirtumus. Jį lemia mimikrija: vabalas būna panašus į medžio lapą, tačiau ne todėl, kad jų gelminė sąranga panaši, kad jie giminingi, o tik todėl, kad vienas vykusiai mėgdžioja kitą. Mes gudrūs laukiniai, ciniški apsimetėliai. Vertybinę orientaciją mums atstoja orientacija vien tik į kito žvilgsnį: jei šitaip elgsimės, niekas (Vakaruose) to nesupras. Politikai paprastai pareiškia, kad ksenofobiniai X-o ar Y-o pareiškimai gali pabloginti Lietuvos įvaizdį pasaulyje, o laikraščiai rašo, kad jei neiškasime po plentų tunelių žvėrimis, negausime Europos pinigų jam rekonstruoti. Mums nusišpjauti į svetimuosius, į žvėris ir į kitus panašius niekus, bet kiti, vakariečiai šito nesupras. Mes, žinoma, puikiausiai suprastume ir suprantame, tačiau jokių būdu neturime šito parodyti, išsiduoti, nes labai sau pakenktume. Savo tikrosiomis mintimis galime pasidalyti nebent susimirkėdami, privačiai ar anonimiškai...